

**AZ IRODALOM ÉS A KULTÚRA ÉLTETŐ KÖZEGE:
A LOKÁLIS ÉS A REGIONÁLIS**

2.

**Az irodalom és a kultúra éltető közege:
a lokális és a regionális**

2.

Szerkesztette:
Albu-Balogh Andrea
János Szabolcs

Erdélyi Múzeum-Egyesület – Partium Kiadó
Kolozsvár – Nagyvárad
2023

A kötet megjelenését a Partiumi Keresztény Egyetem támogatta.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Partium Kiadó.
Felelős kiadó: Biró Annamária

Borítóterv: Gagyí Judit Eszter

Készült az INKPRESS nyomdában.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Az irodalom és a kultúra éltető közege: a lokális és a regionális. – Cluj-

Napoca: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020–2023

2 vol.

ISBN 978-606-739-238-8

Vol. 2 / szerkesztette: Albu-Balogh Andrea, János Szabolcs. – Cluj-Napoca:
Erdélyi Múzeum-Egyesület ; Oradea : Partium, 2023. – ISBN
978-606-739-237-1. – ISBN 978-606-9673-60-7

I. Albu-Balogh, Andrea (ed.)

II. János, Szabolcs (ed.)

008(=511.141)(498)(063)

821.511.141(498).09(063)

94

Tartalomjegyzék

Előszó	3
---------------------	---

A lokális és a regionális irodalom és kultúra változatai és színterei

Egyed Emese: Informális nevelés. Versengő levelek Rhédey Ádámhoz	7
--	---

János Szabolcs: A Bánság tudományos feltérképezése a 18. században: Ignaz von Born és Francesco Grisellini	39
---	----

Tamássy-Lénárt Orsolya: Tokaj mint a magyarországi német nyelvű irodalom emlékezethelye a 19. század elején.....	55
---	----

Béres Norbert: „Kilétemet fel nem fedhetem”. Szacs vay Imre: <i>Álarcz és nefelejts</i>	67
--	----

Kusper Judit: Lokális az idegenségben. Útleírások saját- és másá gfogalmai a kora modernségben (Gárdonyi Géza: <i>Amiket az útleíró elhallgat</i>).....	85
---	----

Varga Péter: A nagyváradi gettó emlékezete. Lokális kultúra vagy szubkultúra?.....	97
---	----

Plainer Zsuzsa: „Központ” és „lokalitás” viszonya a nagyváradi színház ellenőrzése esetében a Ceaușescu-rendszer utolsó évtizedében	107
--	-----

Tapodi Zsuzsa: Regionalitás és egyetemesség Tompa Andrea műveiben.....	117
---	-----

Prém Mónika: A peremvidék identitásképző hatása az erdélyi kortárs prózában.....	131
---	-----

„Világítok a pőre négy falaknak. ” Közelítések Székely János életművéhez

Szász László: Székely János írói világképe: transzilvanizmus és európaiság között.....	145
---	-----

Boka László: Az önelemző bölcselő-filozófus, a „szellemi ellenállás” költője: Székely János	157
--	-----

Albu-Balogh Andrea: A sztálinizmus drámája (Székely János: <i>Irgalmas hazugság</i>).....	169
Balázs Géza: Hiánytalan világ – nemhiányzó ember. Székely János <i>Hiánytalan</i> című versének stilisztikai elemzése.....	187
„Senkit sem érdekel a másik.” Orbók Sándorné Székely Ilonával, Székely János lányával beszélget Balázs Géza és Albu-Balogh Andrea.....	199
A kötet szerzői	211

BOKA LÁSZLÓ

**Az önelemző bölcselő-filozófus,
a „szellemi ellenállás” költője: Székely János**

Végül még azt mondom el, hogy nekem voltaképpen nem tetszenek a verseim. Kevés köztük a kimondottan esztétikai fogantatású. Eredetileg a filozófia volna a szakmám, igazi becsvágyam a világ megértése volt, nem kevesebb. De korán beláttam: a meztelen gondolatnak ebben a században immár semmi esélye. Így aztán esztétikai mezbe, költői képekbe öltöztettem, mintegy versbe rejtettem felismeréseimet.¹ (Székely János)

Az idén 30 éve elhunyt Székely Jánosnak, a magyar irodalom sokoldalú egyéniségének, kiváló drámaírójának, s alighanem az egyik legszerényebb személyiségének a sorai ezek. Azé a költőé, aki 1970-ben egyszeriben úgy döntött, abbahagyja a versírást (esszéket, drámákat írt még ezután is – szerencsénkre), s amikor 1990-ben válogatott verseit sajtó alá rendezte, ugyancsak erőteljes szigorral mérte arra érdemesnek mondott verseit, korábbi költői termését. Ekkorra már kerek húsz éve nem, vagy alig ír verset. *Válogatott verseim elé* című kötet bevezetőjében² így folytatta fentebbi sorait:

Verseimben a gondolat a fontos, nem a vers. Ebből következik sima, hagyományos verselésük (hogyan se tűnjék lehetőleg), explicit fogalmazásuk, terjedős, diszkurzív, sőt olykor rekapitulatív előadásmódjuk, egyszóval mindaz, amit a mai olvasó bizonyára avultnak érez. Egész találékonyságomat arra fordítottam, hogy valamiképpen versbe kódoljam, „kinyögjem”, „elsüssem” gondolataimat – a többi úgyszólván nem érdekelt. Így lettem konzervatív író. Azt is mondhatnám: inkább vállaltam a korszerűtlenséget, semhogy végképp elsza-

¹ SZÉKELY János, *Válogatott verseim elé* = Sz. J., *Semmi – soba* (Versek 1948–1986), Kriterion, Bukarest, 1994, 36.

² Lásd SZÉKELY, *i. m.* A dátum szerint 1990. február 10-i írását a Szilágyi Júlia bevezető tanulmányával ellátott kötet publikálta első ízben. A későbbi idézetek mind e kötetből valók. – B. L.

kadjak a kortársaimtól. Egy bennünk rekedt felismerésnek lehet érvénye – értelme nincs.³

A végtelen fegyelem, önkritika, szerénység, lemondás és illúziótlanság, ami e sorokból is árad, kiterjed esetében a teljes 20. század átfogó értelmezésére és abban a magyar költészeti hagyomány értékelésére is. Mindazonáltal e mély bölceleti átélése a világ dolgainak (legfőképp Európa ezen keleti felében), saját egyéni és kisebbségi kollektív múltjának, helyzetének, szerepének ehhez foghatóan reális és tisztánlátása, illetve kritikusan visszatekintő értékelése a vele egyszerre indulókra, azaz a második világháborút követő (többségében elsőgenerációs) értelmiségiekre egyáltalán nem volt jellemző vagy általánosnak mondható.

Székely egyéniségéből és pallérozottságából, filozófus alkatából, végtelen szerénysége mellett kétségkívüli olvasottságából, erudíciójából adódóan tekintett vissza, kritikus korrajza kórtanná válik, amely pedig több mint tanulságos, mondhatni a jelenünkre is részben érvényes.

Az atomizálódott társadalom (a tömeg) életét-tudatát nem a kultúra szabályozza többé, hanem a hírközlés, az ideológia, a propaganda, mondjuk ki nyíltan: a politika manipulálja. A költészetnek, akár korszerű, akár nem, odalett valódi, életbéli funkciója – nem is olyan már, hogy funkciója lehessen! Aminek nincs funkciója, annak értéke sincs. Az ujjamon számlálhatom meg, hány verset írtam, amióta beláttam ezt; versgyűjteményem vége (1970-től hátrafele) már csak egy gondolkodásmód inerciájának köszönhető.⁴

Ha jobban odafigyelünk e sorokra, könnyedén kiszámolható, hogy a remek drámaíró, többek között a *Caligula helytartójával* a magyar irodalom csúcsteljesítményei közé nevét végképp beíró szerző költőként alig 8-9 évet tartott csupán számottevőnek és értékelendőnek saját múltjából. 1962 előtti költői tevékenységét – amint ő fogalmazott – „mind e durva bűbajt” ugyanis megtagadta (mintha csak egytől-egyig sztálinista időkben született konjunkturális szövegek lennének, holott dehogy is!) akkor is, ha azok egy töredékével valóban a rendszerbírálattól nyolc év börtönre ítélt édesapján akart segíteni. 1970-ben aztán, mint utaltam rá, bejelentette, hogy a költészet mint olyan immáron értelmetlen számára, klasszikus értelemben folytathatatlaná vált véleménye szerint e század utolsó harmadára. Szigorú önmércéje szerint tehát csak az 1962 és 1970 között született verseit kellene az oeuvre képletos költői egészeként értékelnünk. Az sem lenne persze kevés. Hogy ez mégsem

³ *Uo.*

⁴ *Uo.*, 37.

ilyen egyszerű, az éppen összetett egyéniségéből, poétikai erejéből, világlátásából és erőteljes sztoicizmusából fakad. Ahogyan alkatából, önvádoló vagy kritikus egyéniségéből fakadt az is, hogy 1979-ben megjelent kisregényéért (*A nyugati hadtest*) a neki ítelt Pezsgő-díjat (az *Utunk* szerkesztősége tagjai által évente odaítélt, nem hivatalos, éppen ezért a korban komolyabb szakmai presztízzsel bíró jelképes kitüntetés) is visszautasította, s következetesen a többi, később kapott díjait is. A rendszerváltás után neve többször szóba került József Attila- és Kossuth-díjra jelöléskor, de mindent megtett, hogy ne kapja meg egyiket se. Sztoicizmusa⁵ belülről fakadt, egy valóban több irányból terhes, ideológiailag erőteljesen lefojtott, az egyéni szabadságot üldöző, azt leginkább csak belül megélni engedő korban, amelyben java-részt élnie adatott.

Világítok a pőre négy falaknak.
A csöndes éjnek. Kedves önmagamnak.
Kik egykor voltak: gyatra társak voltak.
Vagy csonkig égtek, vagy porig hajoltak.
S még egyre nő a bolyhos, lágy sötétség.
Elfog gyakorta üldözőm, a kétség,
Hogy lehet-e még fényem eltakarnom:
Jaj, lehet-e még fénylőnek maradnom?⁶

Gyertya-hasonlata pontosan érzékelteti a korszak terheit, de azt is, hogy a megoldás, a helyes magatartási, etikai válasz megtalálása egy autokrata rezsimben egyáltalán nem adott, e bölcséleti kérdésben a szkepticizmus, vagy a dilemma az elnyomó, megnyomorító hatalom és az annak ellenálló, netán belesimuló egyén közt sem egyértelműen pozitív és negatív, s mindez kivethető ontológiai értelemben az erdélyi magyarság kollektív önképére is. A *Szelekció* tömör, ám sokat sejtető, már-már utópisztikus képe értelmében:

Mert kivesztek a farkasok,
S mert nem vadássza senki őket,
Itt girhesek és borzasok
És szinte törpék már az őzek.

⁵ Amint válogatott versei bevezetőjében elismerésre, tiszteletre méltó önváddal írta: a megrendelésre született verseinek „gyötrelmes időszaka” után „a lehető legnagyobb irodalmi elismerésben részesültem: csakugyan visszakaptam apámat. (Nem is igénylek azóta semmilyen kitüntetést.) Felelősségem tudatában kijelentem: bánom ugyan, már akkor is bántam, ami történi, de *megbánni* sosem fogom. Mindig is, most is megtenném, ha visszakaphatnám érte az enyéimet.” – SZÉKELY, *i. m.*, 35–36.

⁶ Sz. J., *Párrímek I, A gyertya* = Sz. J., *i. m.*, 78.

A jót velünk sem az teszi,
 Ki ölbe vesz s álomba ringat,
 Hanem ki vesztünk éhezi.

Becsüljük meg hóhérait. ⁷

Gondolkodói alapállása a vélemények és ellenvélemények, a hitek és álhitek, az eszmék és rögeszmék folyamatos ütköztetése, szembesítése. Ezt az ellenpontosító módszert követi szépprózája is, de verseiben ez óhatatlanul, a forma adta rövidség okán is tömörebben, mélyebben, ezáltal filozofikusabb mederben mutatkozhatott meg. Etika és modern lélekelemzés, lélekfaggatás, bölcelet és konstans kiütkeresés jellemzi költészetét. Egyéni kiütkeresés, sors és abban vállalható moralitás mindenekelőtt, de a közösség terhével, melyet egy feladatot kapó értelmiséginek mindenkoron fel kellett mutatnia belső parancsra, akkor is, ha az ateista, kommunista, majd egyre őrzöngőbben nacionalista korszakban egyénről és egyéni véleményről eleve nem sok szó eshetett. És akkor is, amikor a nálánál fontosabb szerepvivő „társak” valóban gyatráknak és esendőknek mutatkoztak. Az 1958-as *Krokodilok és Elefántok* látszólag állatmeseszerű, találókérdés-bölcelete (látszólag két felfedezetlen törzsről, a mindig hazudó Krokodilokról és a mindig igazat mondó Elefántokról) igazi látélet egy képmutató korszakról és a mindenkori hatalomhoz dörgölődzésről, olyan élethelyzetekről, amikor magát mindenkit hű és igaz Elefántnak mondta.

Balukk körül két törzs lakott csupán:
 A „Krokodilok” és az „Elefántok”.
 Egyformán éltek szűkös életük,
 S egyformák voltak, mint a strucctojasok.
 Hasonlított a színük, alkatuk,
 Ruházatuk és hajzatuk,
 A fegyverük s a nyelvük egyaránt.
 Csakhogy hazug volt minden Krokodil,
 És igazmondó minden Elefánt.

Egy törzs igaz,
 Egy másik meg hazug:
 Ki tudja, tán a vallás hozta így.
 S kíváncsi volt tudósunk szerfelett,
 Hogy szolgálja melyikhez tartozik.
 Ezért, mihelyt az úton szembejött

⁷ Sz. J., *Havasi idill: Szélekcio* = Sz. J., *i. m.*, 368–389.

Egy újabb néger
(Hasonló övvel és fejekkel),
Megtorpant rögtön a ravasz,
S elküldötte a szolgát: tudja meg,
Hogy Krokodil vagy Elefánt-e az.
[...]
Barátaim, elönt a sejtelem:
Másutt is úgy van ez, akár Balukkbán.
Mindenki hű és igaz Elefánt
Vagy az valóban, vagy pedig hazudja.
Minél hívebben vall nekünk az ember,
Annál kevésbé értjük el szavát,
Mivelhogy mennél Krokodilabb, annál
Elefántabbá ütheti magát.⁸

Amikor számos erdélyi fiatal baloldali értelmiségi a saját szerepét népszolgálatként hirdette meg, mi több, olykor önmagával is elhitette mindezt, Székely önmaga helyét, szerepét értelmezve faggatta, önmagát bírálta:

Próbáljátok ki társatok tehát,
Hogy olyan-e, mint egykor az a szolga.
Mert az lehet csak igaz Elefánt,
Ki minden társát Elefántnak mondja.
Így lesz, hogy magva, törzse, lényege
Mindenki másnak híven felragyog.

De mi lehetek én, barátaim, /
Ki azt mondom, hogy Krokodil vagyok?⁹

Korai verseinek tükörhasonlatai, önmagát értelmező attitűdjei (magyar és világirodalmi párhuzamokkal, de akár a két világégés közötti erdélyi legnagyobb párhuzamával is) már belső vívódásait, örökös kérdező attitűdjeit mutatták. Az *Önarckép*ben 1960-ban fogalmazott elsőként így: „Ki vagy te, meggyötört alak, / Ki tükrömből reám tekintesz?”¹⁰ ahogyan korán megtanulta azt is, hogy kielégítő válaszok nem minden esetben vannak, vagy ha épp lennének is, azokat kimondani nem szabad.

⁸ Sz. J., *Krokodilok és elefántok* = Sz. J., *i. m.*, 221–222.

⁹ *Uo.*, 223.

¹⁰ Sz. J., *Önarckép, 1960* = Sz. J., *i. m.*, 274.

1956 decemberében jegyezte le: „Hát hallgassunk, / mert hallgatásra ért meg az idő” (*Taceamus*).¹¹ A politikai hatalomtól való távolságtartása, a divat és a talmi elutasítása, a párthűség és nem a teljesítmény alapján jövő könnyű siker helyett a valós értékek megmutatása vált meglehetősen magányos céljává, anélkül, hogy bármiféle küldetésé formázta volna mindezt. A mély filozófiai, ontológiai tartalommal telített gondolati költészete legjava viszont – akárcsak későbbi esszéi – fel tudták vállalni önnön szubjektivitásukat mint bármely megértésnek az alapfeltételét. Mindez egyáltalán nem valamiféle szubjektív önkényességet jelentett számára, hanem a megértés határainak a belátásával járt, s képessé tette egy adott szöveg igazságigényének az elismerésére, akár szerzői intenció vagy előítéletesség ellenében is.

A filozófusi végzettségű Székely tudatában volt, hogy költőként is egyszerre kell kifejezésre juttatnia közelségét és távolságát egy adott problematikával, csak így ragadhatja meg. Így lett „tárgyilagosan érzékeny” és távolságtartóan személyes, aki a modern személyiség válságait ütköztette az újkori Európa kultúrájának válsághelyzeteivel, miközben leginkább saját korának életproblémáira keresett szenvedélyesen, mégis lemondóan válaszokat. Tulajdonképpen azt mondhatnánk: *magatartásmintákat* keresett mindvégig, magatartás-lehetőségeket pásztázott időközön, korokon átívelően, versben, drámában, prózában: önmagának. S mindeközben hiteles olvasója maradt az őt megelőző költészeti koroknak, melyekben az egzisztenciát mélyen érintő etikai létkérdéssé avatta saját szövegeinek lehetséges reflexióit, úgynevezett metatextuális olvasatait is.

A Kosztolányi és Szabó Lőrinc nevével jellemezhető kezdeti költészeti állomásait követően az utat két terjedelmes gondolati költeménye fogta időkeretbe: egy szonettkoszorú, a *Bolyai hagyatéka* (1955) és egy nagypoéma, a *Dózsa* (1964). Közvetlenül ez utóbbi előtt, 1963-ban írta: „Ki új világot alkotott magának / Vállalta minden kínját e világnak”.¹² E felfogás által lehet az erkölcsi képlet a legfontosabb összetevője a Bolyai-ciklusban megörökített új világot alkotásnak és a Dózsa kínhalál-vállalásának. Műveinek ez a szilárd etikai kerete lesz az, amely legjobb drámái esetében főhőseivel (azok vereségtudata ellenére) is kimondatja: „A sorsom ez. S ha sorsom: vállalom.”¹³

A belső erkölcsi parancs a kínzó magányérzeten is segít túllépni, hogy „gazok között teremni meg valamit”¹⁴ mégiscsak, minden kiábrándító élethelyzet, csalódás, elárultatás és cserbenhagyás ellenére a költő-bölcselelő igazi

¹¹ Sz. J., *Taceamus* = Sz. J., *i. m.*, 184.

¹² Sz. J., *A tó* = Sz. J., *i. m.*, 349.

¹³ Sz. J., *Dózsa (Poéma)*, Bukarest, Kriterion, 1964, 112.

¹⁴ Sz. J., *Zene* = Sz. J., *Semmi – soba, i. m.*, 410.

feladata. Az 1966-os *Zene* sorai a gondolkodó egyén száján meggyűlő keserű iszap s az arcára vetülő árnyak ellenére egy Bach-melódia ablakon át kiszivárgó hangjaink éteri reményt nyújtó pillanatát idézi meg, az impresszionista képből azonban örökérvényűvé is tágítva mindezt.

Lelkemből utáltam, hogy élek,
S utáltam, hogy ember vagyok.

Mert ismét üvöltött az érdek,
Ismét szűkölt a rettenet.
Mert újra és újra győzött
A talmi az érték felett.

Mert vétkeket a vétkes újra
Erényekké papolta át,
S a talpnyaló alázat ismét
Hőssé hazudta zsarnokát.

[...] Akkor váratlan zene zendült,
Zene, mely éget és emel,

Zenevarázs és zenegyász és
Zenekín, zeneoltalom.
Súlyos, hatalmas zene áradt
Felém egy nyitott ablakon.

[...] Álltam, és hallgató szívembe
Öröm csapott és félelem.
Valaki beszélt bent. A lélek
Anyanyelvén beszélt – velem.

Hozzám beszélt Sebastian Bach.
Időn és pusztuláson át
Dúdolta vigaszul a Máté-
Passió zárókórusát,

A roppant, örvénylő
zenét, a Korálba font ítéletet,
Hogy íme, győzött a gyalázat,
A jóság megfeszítettett.

Ott állottam a keskeny utcán,
A zsongó hangesőben, és

Ütemenként forrott ki bennem
A hangtalan felismerés,

Hogy kár az emberi világot
Utálni és szégyelleni,
Hiszen ember volt maga Bach is,
És zenéje is emberi,

Hisz emberi a tisztaság is,
És emberi az értelem,
S ha kiforgatnak mindenemből,
Ez mégis megmarad nekem.

Enyém marad Sebastian Bach.
Enyéme a kivert nagyok.
Minek beszélek én magányról,
Ki véle társaloghatok?

Minek gyűlölném én az embert?
Mért hinném, hogy reménytelen?
Mért volna átkozott e fajta,
Ha ilyen lelkeket terem?¹⁵

A vers zárata a kétségbeesés helyett a magányos, halk, belső cselekvés ediktumát emeli ki, mely egy filozófus-költő, egy válaszokat kereső bölcseletében – akkor is, ha egyéni szabadságát nem feltétlenül a keresztény hagyományban vagy a hit napi gyakorlásában, a vallás belső megélésében keresi – ontológiai jelentőségű lesz, s mely ráadásul vigaszt nyújthat a mindenkoron elbizonytalanodóknak, szenvedőknek, évtizedek múltán is. Székely verseiben is azon értékdilemmák és konfliktusok ütköznek ki, amelyek később ún. történelmi parabola- vagy vitadrámáiban is különös jelentőséggel bírnak. A hétköznapok valósága nem a tiszta értékek diadalát mutatja, inkább az önzés, a törtetés, az érdek vagy a hatalmi/politikai rettenet győz a valódi értékek felett, a talpnyaló alázat hőssé hazudja magát, miközben a lojális középszerűek tömegeinek önteltsége visszaszorítja a bölcs, s valóban felkészült, ám alázatos szakembereket, mesterembereket. A diktatúrában ráadásul a „hívek” sokszor manipuláció nélkül is, gyarló érdekeket követve önként is beállnak csahosnak a magát világtörvényként reprezentáló hatalom mögé. Ebben az embertelen forगतagban a művészetek és az irodalom antikvításhoz hasonló magaslatai jelentik a költő számára a még megmaradt tisztaságot.

¹⁵ *Uo.*, 410–411.

Számos erdélyi kortársa közül kiemelkedve, Székely emberként is a belső autonómia, a szellemi ellenállás és a tisztának maradás azon ritka példája, akinek (kezdeti alig érintettsége ellenére is) volt bátorsága (és kellő erkölcsi tartása) szembenézni önmaga egykori múltjával. Szembenézni, s a kommunizmus felkínálta karrierlehetőségek időszaka után nem áltatni önmagát s olvasóit azzal, hogy mindent a kisebbségi magyarság kollektív érdekében cselekedett, úgy, mint sokan mások, akik a fokozatosan romló helyzet megkövetelte kisebbségi koordinátarendszerben nagyon is elfogadtak (s tartottak elfogadhatónak) különböző stallumokat és pozíciókat, élvezve az azzal járó előnyöket. A drámaíró Székely mindmáig legjobb darabját (a lázadás és a lázítás, a belső kételyek és a hatalomhoz dörgölözés avagy az önkényuralomnak való ellenállás lehetőségeit, dilemmáit megfogalmazó vitadrámáját) ezért be sem mutathatták a kor Romániájában – ellentétben például számos Sütő András-darabbal –, a *Caligula helytartóját* így keletkezése után hat évvel tűzhette csak műsorára a Gyulai Várszínház, akkor is mindösszesen hat alkalommal játszhatták a hetvenes évek legvégén. Romániában 1990-ig egyszer sem kerülhetett színpadra.

Székely szuverén gondolkodói világa és némiképp aszkéta-jelleme poézisében is megmutatkozik, mely túlmutat az erdélyi/romániai egykori aktuálpolitikai meghatározottságokon. „Külön úton járó nagy tehetség” volt – ahogyan egykoron Láng Gusztáv jellemezte¹⁶ – s amely jellemzést az időközben született monográfiák is rendre kiemelték.¹⁷ Legjobb művei a személyes vallomásszerűségük mellett, vagy éppen ezek ellenére is épp a 20. századi ember kételyeit, a transzcendens fogódzóktól való megfosztottságát hangsúlyozzák, közvetlen környezetének és/vagy a kisebbségi közösség sorskérdéseinek is egyetemes távlatokat szereznek. Bár talán mindmáig nem költői arcéle a legismertebb, poeta doctusként, igazi formaművészként tartjuk számon, s mindez a teljes magyar líra örökségének alkotó ismeretét és jelentős világirodalmi kitekintést is feltételez, ezért is lehetett talán nemzedékének legsokoldalúbb erdélyi lírikusa. E sokrétű hagyomány egyetlen mozzanata hiányzik csupán alkotói eszköztárából: az avantgárd iskoláké. Nem véletlen talán, hogy az 1960-as években szerkesztőként ódzkodott az ifjabb generációk jelesei, így Szilágyi Domokos „neoavantgárdnak” mondott verseinek közlésétől az *Igaz Szóban*, ugyanakkor az is igaz, hogy később végtelenül megértő, nyitott, sőt folyamatosan értéklátó tudott lenni a fiatalabb nemzedékekkel: Kinde Annamáriát például az elsők közt ő közölte.

¹⁶ Többek között LÁNG Gusztáv, *Kor és szerep*, Korunk, 1998/8, 75–76.

¹⁷ SZÁSZ László, *Egy szerencsés (kelet)-európai*, Budapest, Új Mandátum, 2000; illetve ELEK Tibor, *Székely János*, Kalligram, Pozsony, 2001 (Tegnap és Ma sorozat).

Drámái, esszéi, kisregénye is sok tekintetben bölcséletinek mondhatók, ámde költészete alapvetően az, filozófiai, lételméleti hangoltságú. *A mítosz értelme* címet viselő második, 1985-ben megjelent esszékötetében Székely tulajdonképpen ugyanarra a konklúzióra jutott, mint a neves kanadai értekező, Northrop Frye a *Kettős tükörben*, aki azt állította, hogy a mítosz és az irodalom elválaszthatatlan a *Gilgames*-eposzban, s általában minden eposzban. Nem az eposz „irodalmisága” vagy „ősi költőisége” miatt, hanem azért, mert Székely olvasatában az eposz „tökéletes és teljes világmodellt nyújt”, azaz majdhogynem mindent ki lehet belőle olvasni, amit az emberi sorsról azóta jól-rosszul megtanultunk. Kell-e ennél több egy filozófusnak, egy ízig-vérig bölcselőnek, egy önmagát is folyton-folyvást kínzó kérdezőnek? Az eposz nem egyszerűen csak az első irodalmi műveket jelöli, hanem a legfontosabbakat is. Bennük van tudniillik az összes emberi alaphelyzet. S ebbe a csend, a vállalt, tudatos elnémulás vagy éppen az illúzióvesztés is belefér. A *Túlságos csend* soraiban írta 1970-ben:

Nem hiszek semmit. Meg kell vallanom,
Olykor magát a Semmit sem hiszem.
Órák megállt, reményem elhagyott,
Magam vagyok, nem hiszek semmiben.¹⁸

Már ekkor is a költői gyakorlatára és léthelyzeteire visszatekintő attitűd nyújtott egyfajta összegzést, morális számvetést. Ennél is sokatmondóbb s egyben órá jellemzőbb a látszólag furcsa című *Sztriptíz*, mely az egykori felismeréseket levedlő, s a lényegyet fokozatosan, tisztán meglátó poétát és elnémulásának belső indokait engedte megmutatni.

Minden sorom egy-egy felismerés volt.
Minden versem egy megoldott talány.
Az volt az élet, az volt a valódi –
Az volt a boldogság talán.
Fátyoltáncot járt nékem az igazság.
Fehéren sejlett pompás termete.

Lassan vetkőzött, s minden mozdulattal
Egy versemet vetette le.
Burkok bomlottak, foszlottak a fátylak,
S minden foszlányuk dalra indított.
S az átsugárzó test minden dalommal

¹⁸ Sz. J., *Túlságos csend* = Sz. J., *i. m.*, 462.

Meztelenebb lett, csábítóbb.
Azóta már lehullott minden fátyol,
Elhalt azóta kedvem és dalom.
Előttem áll a meztelen igazság,
S nincs többé, amit mondanom.¹⁹

Amikor közvetlenül a rendszerváltás után, 1990 februárjában az említett, összegyűjtött versei elé írt sorokat 61 esztendősen lejegyezte, még nem tudhatta, hogy egy bő éve van csupán hátra a végső összegzésig. Azokban mindazonáltal a megkérdőjelezhetetlen poétikai értékeken túl kétségkívül a szellemi ellenállás diktálta belső szabadság példáit is felfedezhetjük. E belső szabadság íratta 1989 után is Székely Jánossal a számomra mindmáig legtanulságosabb, nem egyszerűen a korra vonatkozó, hanem az alkotói lélektanra és abban a termékeny vívódásokra utaló sorait: „Olyan korban írtam én verseimet, amikor szégyen volt embernek lenni. Morális helyzetnek ez szörnyű, de költői helyzetnek nem éppen érdektelen.”²⁰

¹⁹ Sz. J., *Sztriptíz* = Sz. J., *i. m.*, 433.

²⁰ Lásd Sz. J., *Válogatott verseim*, *i. m.*, 37.